

مبانی و اصول نظارت و کنترل از منظر نهج البلاغه

مریم بختیاری، سمیه جمشیدی

چکیده

دین اسلام بسیار به بحث نظارت و بازرسی در مسائلات حکومتی اهمیت جدی می دهد و در کشور ما، وظیفه سازمان بازرسی کل کشور نظارت کردن بر حسن اجرای صحیح قوانین و جریان امور در دستگاه های اداری گفته شده. با هدف کمک کردن در حل این مسئله، در مقاله فوق با رویکرد دینی و با استفاده از گفتار و سیره امام علی -ع- و نوع نگرش ایشان به عنوان روش پژوهش انتخاب شده که به شیوه ی اسنادی و کتابخانه ای، اطلاعات مربوطه را جمع آوری نموده است، در تلاشیم که وظایف و ماموریت های نظارتی کارگزاران را در چارچوب نظارت بر اجرای شاخصه های الگوی نظارت و بررسی از منظر امام علی -علیه السلام- در نهج البلاغه بررسی شود. امروزه این الگو بصورت گسترده و خاصی از جانب بسیاری از محققان و نهادهای بین المللی به عنوان سازوکار مهم و تاثیرگذار مبارزه با فساد و ارتقای سلامت اداری معرفی شده است. مقاله حاضر در پی پاسخگویی به این است که الگوی نظارتی امام علی -علیه السلام- چگونه بوده است؟ یافته های تحقیق نشان داده که دو وظیفه اصلی نظارت بر حسن جریان امور و اجرای درست قوانین حکومتی، دربر گیرنده اجرای شاخص های حکمرانی مناسب بوده است. اگر در سازمانی، نظارت و بررسی انجام نگیرد، دچار هرج و مرج می شود و به اهداف پیشین دست نخواهد یافت.

کلیدواژه ها: مبانی، الگو، نظارت و بررسی، نهج البلاغه.

مقدمه

یکی از حیاتی ترین و مهمترین رکن های یک مدیریت سالم وجود یک نظام دقیق بازرسی میباشد. که از مباحث مهم و اساسی در دین اسلام است که به آن توجه زیادی شده است. لغت نظارت در عربی به مفهوم زیرکی و در فارسی به مفهوم نگاه کردن آمده و بررسی به معنای تفتیش بکار رفته ، نظارت از دیدگاه نهج البلاغه ۱۴۳ بار تکرار شده و امام علی -علیه السلام- به علت اشرافی که داشتند در ابتدای حکومت خود اقدام به گرفتن اموال بیت المال، انتخاب و انتصاب کارگزاران و ماموران لایق و شایسته و عزل ماموران ناشایست و نظارت به همراه آموزش های فنی و رفتاری به ماموران خود کردند. بازرسان به عنوان چشم های نظام اسلامی هستند و در این خصوص به نامه های ۶۰ و ۵۷ و ۵۶ و ۵۴ الی ۵۱-۴۷ الی ۳۸-۳۶ الی ۳۳-۲۷ الی ۲۵-۲۲ الی ۱۸ و ۱۴ و ۱۳ الی ۳ در نهج البلاغه می توان رجوع کرد. شیوه ای حضرت علی -علیه السلام- به آن دستور می دهد شیوه ی غیرمستقیم و غیرعلنی است. دستیابی به ضابطه های نظارت مناسب، یکسان سازی نظارت در سطوح مختلف میباشد. مقالات و نوشته های زیادی در مورد بازرسی و نظارت به رشته تحریر درآمده اند و اشارات اجمالی مختلفی به آن شده من جمله؛

-رشیدی، احمد؛ معنوی، منا؛ فراتحلیل وظایف نظارتی سازمان بازرسی و مفهوم بندی آن در الگوی حکمرانی خوب؛ فصلنامه دیدگاههای حقوق قضایی، پاییز ۱۳۹۸.

-طراهانی، فرزاد؛ امیدوار، حمید؛ راهبردها و الگوهای نظارت و ارزیابی (بر اساس شرایط خاص سازمان)، چهارمین کنفرانس ملی مدیریت تکنولوژی ایران، بی تا.

فی الحال در پژوهش حاضر بدنبال جمع آوری تحلیل های مختلف در خصوص گستره وظایف نظارتی ماموران بازرسی در ارتباط با مفهوم نظارت بر حسن اجرای امور، با توجه به الگوی نظارت و بررسی از دیدگاه نهج البلاغه اشاره شده و بصورت مختصر نامه ها و مباحث پیرامون این شیوه حضرت علی -علیه السلام- آورده شده است.

درواقع هدف از نظارت بر نحوه عملکرد کارمندان مانند کارمندان نیروی انتظامی، آموزش و پرورش و ارگانهای مختلف که هرکدام به مراتب خود شغل بسیار حساسی دارند و پیگیری کارهای انجام شده و نشده، مسئولیت خواهی از مهمترین و اصلی ترین اموری است که باید در هر سازمانی انجام گیرد تا گردش نظام امور سالم و استوار بماند و کجی ها و ایرادات آن به موقع و درست شناخته و اصلاح و پی ریزی شود.

اهمیت و لازمه هر نظام اداری نظارت درست و بررسی مستمر کارها و مسئولیت خواهی دقیق میباشد. حضرت علی -علیه السلام- به همین صورت دقیق و منظم عمل می کرد و از شاگردان و کارگزارانش نیز می خواست که این مسئله را به دقت رعایت کنند تا بتوان جامعه ای با معیارهای اسلامی ساخت و حقوق افراد ضایع نشود.

حال این سوال مطرح است که؛

-شیوه های نظارت و بررسی از دیدگاه نهج البلاغه چگونه و چه ویژگی هایی دارد؟

-مزیت های شیوه غیرعلنی و پنهان چیست؟

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- الگو؛

در لغت به معنی؛ مُدل، نمونه، سرمشق، اسوه.^۱

در اصطلاح؛ مدل یا یک سلسله قوانین و مقرراتی که با استفاده از آن می شود هرچیزی از یک چیز را تولید کرد. الگو درواقع تولید هرچیزی است که با تکرار عجین شده باشد. تکرار می تواند زیر الگوهای اصلاح شده مطابق چند قانون ساده قرار گیرد.^۲

۱-۲- نظارت؛

در لغت به معنی؛ بازرسی، بررسی، سرپرستی، مراقبت، نگرش.^۳ نگرستن به چیزی، مراقبت و در تحت نظر داشتن.^۴

مفهوم خاص نظارت یعنی مجموعه اقداماتی که به نظارت در راستای تصویب قوانین مناسب در جهت رسیدن به اهداف عالیه ی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و... و نظارت بر کارگزاری که در جهت پیشبرد اهداف موردنظر.^۵

نظارت در حکومت علوی در لغت به مفهوم مراقبت، تحت نظر و دیده بانی داشتن بر کاری میباشد.^۱

^۱ دهخدا، علی اکبر؛ لغت نامه دهخدا.

^۲ سایت ویکی پدیا.

^۳ سایت آبادیس.

^۴ دهخدا، علی اکبر؛ لغت نامه دهخدا.

سایت ویکی پارسی.

^۵ پیرنیاکان، امیرلطف اله؛ مفهوم و گونه های نظارت و کنترل در حقوق ایران، ص ۳.

همه سازمانها و ارگانها برای پیشرفت و اداره همه جانبه امور خود باید کارگزاران و کارکنانی برای کنترل سایر کارمندان اعم از دولتی و خصوصی قرار داده تا در رسیدن به اهداف موردنظر مسیر درست را طی کنند. مهمترین و اصلی ترین وظایف مدیریت؛ نظارت، کنترل و بررسی میباشد که بدون محقق شدن آن امکان تحقق اهداف مدیریت امکان پذیر نمیشود. بدون توجه به این مسئله مابقی اجزای مدیریت، مانند برنامه ریزی و ساماندهی نیز ناقص می شود و امکان ندارد به درستی انجام گیرند. گاهی امکان دارد جزئیات یک برنامه به درستی اجرا گردند اما در صورت مشاهده انحراف، اقدام لازم برای درست شدنش به عمل می آید و نیازمند فرآیندی است که آن را نظارت و بررسی می نامند.^۲ بعد از اینکه برنامه های راهبردی تهیه شد انتظار می رود که هدف های برنامه محقق شود و حرکت دقیقا به سمت اهداف معین شده باشد و رسیدن به الگو نیازمند شناسایی کردن مولفه ها و روابط مابین دارد و باید میزان هر کدام مشخص و معین شود تا عملکرد کارکنان درست انجام گیرد. اگر کارمندان و کارکنان اعتقاد داشته باشند که سازمان برای محقق کردن ارزش ها تلاش دارد و مدیران نیز تلاش لازم و وفاداری خود را در این خصوص دارند قاعدتا در بهبود و بهتر شدن روند کار و امورات سازمان تلاش لازم را می کنند.

۲- نقش و جایگاه نظارت و بررسی

حکومت تشکیل شده از سلسله نهادهای اساسی و همچنین دستگاه های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی میباشد که هر کدام در حوزه کاری خود وظایف و مسئولیت هایی مطابق قانون دارند طوریکه همه افراد تحت تاثیر قرار می گیرند.^۳ در جامعه امروزی تمام سازمانها (اعم از دولتی و خصوصی) برای رشد و پایداری در عرصه رقابتی به نوعی سیستم و روش ارزیابی عملکرد احتیاج دارند تا در چارچوب آن بشود اثربخشی سازمان و فرایند خود را ساماندهی و سنجش کند.

مهمترین مسئله ای که اهمیت کنترل را در سازمان ایجاد می کند وجود خطا در امورات سازمان میباشد و بدون داشتن یک سیستم کنترل و نظارت، هر سازمانی برای رسیدن به اهدافش به مشکل برمیخورد. مساله نظارت در هر حکومتی از ضروریات است و حاکمان برای رسیدگی به امور کارکنان و مدیران در مراتب مختلف، ناچار به نظارت مستمر هستند. از کارکردهای مهم در هر سازمانی، جذب،

^۱ نظارت، ارزیابی عملکرد و ارزشیابی طرحها، سایت ارزیابی کوشا.

^۲ آرای، وحید؛ نظارت، ارزیابی عملکرد و ارزشیابی طرحها.

^۳ موسی زاده، رضا؛ حقوق اداری ۱-۲؛ کلیات و ایران، ۰ ص ۱۶۱.

استخدام و نگهداری منابع انسانی با استعداد می‌باشد که نبود استعداد در نتیجه خلاء مهارت های حرفه ای موجود در سازمان است که باید در جهت رسیدن به اهداف سازمان از آنها استفاده مناسب کرد.^۱

تاثیر عملکرد فردی و سازمانی، پیرو بهبود شایستگی های شاخصه شغلی در هر سازمانی می‌باشد که مشاغل نظامی و انتظامی جدا نمی‌باشند و لازم است که شایستگی های این محور را شناسایی کند تا مدیریت منابع انسانی و کارکنان بهتر انجام گیرد.^۲ به عنوان نمونه؛ سازمان ناجا کاملاً گسترده و همه جانبه می‌باشد و برای انجام تمام و کمال همواره به پایش اعمال یگان های خود پردازد و نمی تواند یگان های متفاوت را ارزیابی کند. این ارزیابی این امکان را بوجود می آورد که ناجا بتواند بصورت شفاف نقاط ضعف و قوت خود را بشناسد و برنامه های ویژه ای برای آن ارائه دهد و دستیابی به الگوی ارزیابی جامع قابل اعتماد و قابل انعطاف می باشد.^۳

وظایف کارکنان شاغل در سازمان عقیدتی سیاسی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی با امور نظامی و همچنین رسالت فرهنگی آنها در افزایش بینش اعتقادی و سیاسی آنها، توانمندسازی نیروهای ناجا امری مهم و ضروری می‌باشد. توانمندسازی کارکنان از دو صورت مورد بررسی قرار می گیرد؛ حالت شناختی و رویکرد مدیریتی.

مطابق نظر و دیدگاه اول: توانمندسازی حالت روان شناختی می‌باشد که کارگزاران، افزایش انگیزه درونی یا تقویت احساس خودکارآمدی در کار را تجربه و حالت ذهنی می‌باشد که افراد بر توانایی خود در انجام دادن وظایف اطمینان دارند.

رویکرد مدیریتی؛ توانمند کردن کارکنان، فعالیتی مدیریتی می‌باشد که هدف سهم بخشیدن اطلاعات، پاداش و اختیار با کارمندان می‌باشد. و این توانمندی فرایندی است و بوسیله آن یک فرهنگ توسعه پیدا می کند که مطابق آن اهداف و مرزهای تصمیم گیری و تاثیرات و تلاش های آنان در تمام سازمان به اشتراک گذاشته می شود و با دادن اطلاعات مفید به همکاران باعث بهتر شدن و بهبود

^۱ عامری، محمدعلی؛ طراحی الگوی مدیریت استعدادهای فرماندهی در نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، ص ۴.

^۲ آزادی، محمدحسین؛ هادوی نژاد، مصطفی؛ شایستگی های محوری شغلی رسته های تخصصی نیروی انتظامی، ص ۱.

^۳ سید علی اکبر افجه و همکاران، طراحی الگوی ارزیابی عملکرد یگان های نیروی انتظامی ایران، ص ۲.

لازم می دانست و این نیروها را در محدوده حکمرانیش به کار می گیرند. در سیستم نظارتی امام - علیه السلام - چیزی که به چشم می خورد، استفاده از پوشش امنیتی است؛ یعنی افرادی که با پست سازمانی به خدمت مشغول بودند و در پنهان اطلاعات و خبرها را به مرکز اطلاع رسانی کرده اند.^۱

بنابراین برای دستیابی به نظام اداری کارآمد و موثر تقویت نظام مدیریتی که وظیف دارد آسیب ها را بشناسد و آنها را از سرراه پیشرفت سازمان بردارد لازم می باشد که در سیستم نظارتی باید ضمن اعتماد و توجه به مدیران که منافاتی با نظارت ندارند به ویژگی های موثر در نظام اداری نیز توجه خاصی شود در نهایت به بازرسی از حوزه مسئولیت خود توسط دیگران به عنوان حرکتی سازنده و اصلاحگرانه دقت کنیم و ناظرین را مانند کسانی بدانیم که از دور، دستی بر آتش دارند و نظاره گر تمام اعمال کارکنان می باشند. بیان امام علی - علیه السلام - در نهج البلاغه بر این است که مدیر خوب باید یکسری شرایط برای منصب مدیریت داشته باشد و مهمترین آن این است که نظارت و کنترل همه جانبه داشته باشد و برای این کار نمایندگانی ویژه قرار دهد. مدیران در جامعه باید سعی کنند رهبری خود را با اعتقاد قلبی به خدا و سلوک پیامبر و اهل بیت - ع - و علی الخصوص بیانات زیبای حضرت علی - علیه السلام - در برقراری روابطی دوستانه با اعضای سازمان و اداره آراسته و زینت کنند.^۲

حضرت علی - علیه السلام - برای پیشگیری از هرگونه ظلم و ستم و جریان امور در مجرای درست خود سازوکارهایی را در مسئله مهم نظارت استفاده کرد تا همچنین الگویی برای آیندگان باشد. ایشان با تدبیر گسترده، تمام امور کلان گستره حکومتی خود را زیر نظر قرار داد و با یک برنامه همه جانبه، به اداره حکومت خود پرداخت. و همچنین درمورد کارگزاران حکومتی، تلاش بیشتری بکار می برد برای اینکه از مدار قانون خارج نشوند و همانگونه که دین اسلام سفارش کرده به امور دولت بپردازند. همانطور که بیان کردیم تلاش امام علی - علیه السلام - در میدان نظارت دقیق و مستمر بسیار فراگیر و با دقت و توجه و جدیت همراه بود و می کوشید تمام اجزای دولت بر محور حق حرکت کنند و دستور اکید به کارگزاران ارشد حکومتی در خصوص نظارت بر عملکرد کارمندان، از نظارت بر اعمال کارگزاران خود غافل نمی ماند.^۳

^۱ گذری در نهج البلاغه، سایت بلوگفا.

^۲ ابوالقاسم یعقوبی و همکاران، سبک های مدیریت در نهج البلاغه، ص ۱۴ و ۱۸.

^۳ حمید محمودیان و همکاران؛ نظارت و کنترل از نگاه مدیریتی امام علی - ع -، ص ۱۲ و ۱۳.

همانگونه که گفتیم سازمان نیروی انتظامی یکی از ارگانهای مهم در حکومت میباشد که رکن اساسی ایجاد امنیت جامعه محسوب می شود. این سازمان به نظارت و کنترل بیشتری نسبت به مابقی ادارات و سازمانها دارد و همچنین بررسی ها بیشتر به صورت مخفی و غیرعلنی صورت می گیرد تا از روند فعالیت کارکنان سازمان و بهبود یا عدم بهبود عملکرد آن اطلاع یابند. در این سازمان سختگیری های بیشتری صورت می پذیرد و با کارکنان و نیروهای متخلف برخورد بسیار جدی صورت می گیرد همچنین مسئولین مربوطه مانند فرمانده ها در تلاش اند که نیروهای پخته و توانمند آماده کنند تا توانایی برخورد با هر مسئله ای داشته باشند و شناسایی این نیروها تنها از طریق نظارت و بازرسی غیرعلنی صورت می گیرد.

نتیجه گیری

با توجه به آموزه ها و دستورات نهج البلاغه دریافتیم که نظارت و بررسی در هر سازمان باید موردتوجه قرار گیرد زیرا بدون نظارت و توجه دقیق، رسیدن به اهداف واقعی، حکومت و عدالت غیرممکن می شود. مهمترین شاخصه حکمرانی خوب در نظارت دقیق و قانونمداری است. همانطور که گفته شد حسن جریان امور معادل حکمرانی خوب و پسندیده میباشد و زمانی در دستگاه های اداری حسن جریان باشد فعالیتها منطبق با موازین قانونی و شرعی باشد. از نظر امیرالمومنان علی -علیه السلام- در نهج البلاغه، سازمان بازرسی در جهت عمل به وظایف نظارتی خود مبنی بر میزان سلامت باید شاخص های آن را موردتوجه قرار دهد و برای تحقق و نهادینه کردن آن باید نظارت صحیح صورت گیرد. نظارت مدیریتی نقشی مهم در پیشگیری از بروز فساد اداری دارد و مدیران سازمان ها باید انواع شیوه های نظارت و کنترل را بشناسند و آنها را اعمال کنند. در دیگاه امام علی -علیه السلام- در حوزه نهج البلاغه پذیرش رهبری فقط منحصر به قبول حکومت بر مردم نمیباشد بلکه کمک به مردم، برقراری عدالت و گرفتن حق مظلوم و نظارت و کنترل صحیح بر انجام امورات و عملکرد دست و دینی کارگزاران می باشد.

منابع

*قرآن کریم.

- ۱- «نهج البلاغه»، نامه ۴۰، ۵۳، ۴۵ و ۵، ترجمه حسین انصاریان، قم، سال ۱۳۹۹.
- ۲- آرای، وحید؛ ملک محمدی، حمیدرضا؛ "بررسی تطبیقی مبانی نظارت قضایی بر اعمال دستگاه های اداری و ارزیابی الگوهای نظارتی در نظام های حقوقی ایران، انگلیس، فرانسه و آلمان"، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تابستان ۱۳۹۲.
- ۳- آرای، وحید؛ نظارت، "ارزیابی عملکرد و ارزشیابی طرحها"، سایت ارزیابی کوشا، تیر ۱۳۹۴.
- ۴- آزادی، محمدحسین؛ هادوی نژاد، مصطفی؛ "شایستگی های محوری شغلی رسته های تخصصی نیروی انتظامی"، فصلنامه پژوهش های مدیریت انتظامی، سال سیزدهم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۷.
- ۵- ابوالقاسم یعقوبی و همکاران؛ "سبک های مدیریت در نهج البلاغه"، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال ششم، شماره ۲۱، بهار ۱۳۹۷.
- ۶- بختیاری، ابوالفضل؛ "ویژگی های مدیر و مدیری کارآ و اثربخش"، فصلنامه علمی، اجتماعی مدیریت در آموزش و پرورش، شماره ۳۳، سال ۱۳۸۱.
- ۷- پیرنیاکان، امیرلطف اله؛ "مفهوم و گونه های نظارت و کنترل در حقوق ایران"، فصلنامه پژوهش های حقوقی میان رشته ای، دوره اول، شماره اول، بهار ۱۳۹۹.
- ۸- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی؛ "تحف العقول عن آل الرسول -ص-؛ به تصحیح علی اکبر غفاری، اندیشه مولانا، سال ۱۳۹۲.
- حمید محمودیان و همکاران؛ "نظارت و کنترل از نگاه مدیریتی امام علی -ع-"، فصلنامه علمی- پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال ششم، شماره ۱، بهار ۹۴.
- ۹- دلشادتهرانی، مصطفی؛ "نظام اداری در اندیشه ی سیاسی امام علی -ع- —نظارت، بازرسی، پیگیری"، سایت راسخون، ۲۰ اسفند ۱۳۹۱.
- ۱۰- دهخدا، علی اکبر، "لغت نامه دهخدا"، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش.

- ۱۱- رشیدی، احمد؛ معنوی، منا؛ "فرا تحلیل وظایف نظارتی سازمان بازرسی و مفهوم بندی آن در الگوی حکمرانی خوب"، فصلنامه دیدگاههای حقوق قضایی، دوره ۲۴، شماره ۸۷، پاییز ۱۳۹۸.
- ۱۲- سید علی اکبر افجه و همکاران؛ "طراحی الگوی ارزیابی عملکرد یگان های نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، سال نهم، پاییز ۱۳۹۳.
- ۱۳- عامری، محمدعلی؛ "طراحی الگوی مدیریت استعدادهای فرماندهی در نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه علمی مدیریت منابع در نیروی انتظامی، سال هفتم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۸.
- ۱۴- قصری، محمد؛ "نظام مدیریت دانش در برنامه چهارم توسعه نیروی انتظامی ج.ا.ایران"، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، سال پنجم، شماره اول، بهار ۱۳۹۱.
- ۱۵- طراهانی، فرزاد؛ امیدوار، حمید؛ "راهبردها و الگوهای نظارت و ارزیابی براساس شرایط خاص سازمان"، چهارمین کنفرانس ملی مدیریت تکنولوژی ایران، بی تا.
- ۱۶- مسعودیان راد، محسن؛ "نظارت اسلامی، بازرسی در نهج البلاغه"، سایت پیک حکمت، بهمن ۱۳۹۲.
- ۱۷- موسی زاده، رضا؛ "حقوق اداری ۱-۲؛ کلیات و ایران"، تهران، نشر میزان، چاپ ششم، ۱۳۸۳.
- ۱۸- منتظری، حسینعلی؛ "دراسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه"، ج ۲، قم، دارالفکر، ۱۴۰۳=۱۳۷۰.
- ۱۹- وجه الله قربانی زاده و همکاران؛ "الگوی توانمندسازی منابع انسانی سازمانی عقیدتی سیاسی نیروی انتظامی"، فصلنامه پژوهش های مدیریت انتظامی، سال سیزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷.
- ۲۰- گذری در نهج البلاغه، سایت.blogfa.
- ۲۱- سایت ویکی پدیا.
- ۲۲- سایت ویکی پارسی.
- ۲۳- سایت آبادیس.